

## »Moramo jih naučiti najbolj osnovnih stvari«

Sestavek je nastal na podlagi intervjujev s prosilci za mednarodno zaščito in zaposlenimi na Sektorju za integracijo (Oddelek za integracijo beguncev in tujcev) ter Sektorju za mednarodno zaščito.<sup>1</sup> Izjave so vzete iz opravljenih polstrukturiranih intervjujev (z zaposlenimi na sektorjih in s prosilci za mednarodno zaščito) in z okrogle mize,<sup>2</sup> ki je potekala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete.

»Brezpravnost, nenehno poniževanje s strani osebja azilnega doma, strah pred negativom in deportacijo, zasledovanje in šikaniranje zaradi kritike administracije azilnega doma, so združili ljudi različnih nacionalnosti in verskih opredeljenosti« (Izjava prosilcev in prosilk za azil RS, 2008: 1), so zapisali v manifestu prosilci za azil v sodelovanju s Socialnim centrom Rog ob združitvi v gibanje, imenovano *Svet za vsakogar*. Med zahtevami manifesta je tudi možnost za integracijo v *slovensko*<sup>3</sup> družbo.

Integracijo razumemo kot enakovredne in večplastne možnosti vključevanja v družbo. Kar pomeni, da se lahko posameznik vključi v družbo na različnih področjih, pri tem pa ima enake socialne, pravne in ekonomske možnosti kot družba, v katero se sam vključuje oziroma se ga vključuje. Natalija Vrečer poudari, da je pri integraciji pomembno udejanjanje posameznika ali skupnosti v javni sferi, od katerega oziroma od katere se lahko že obstoječa skupnost ali posameznik uči (in obratno) (2007: 35).

Integracija je tridimenzionalni proces, sestavljen iz strukturne, kulturne in interakcijske dimenzije. Strukturna dimenzija poudarja razlike posameznikov glede na položaj, ki ga imajo v družbi. Kar pomeni, da se nanaša na socialno dinamiko, saj družbeni položaj vpliva na intenzivnost vključevanja in delovanja v raznih institucijah. Kulturna razsežnost vključuje

<sup>1</sup> Intervju na Sektorju za begunce je z dvema uslužbenkama opravljalo sedem študentov etnologije in kulturne antropologije. Potekal je konec meseca aprila 2009. Na Sektorju za mednarodno zaščito pa sva avtorici sestavka opravljali intervju z uslužbencema v mesecu maju.

<sup>2</sup> Okrogla miza je bila izpeljana 16. 4. 2008 v okviru vaj Antropologije migracij, ki jih izvaja Uršula Lipovec Čebtron na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete. Na okrogli mizi je sodelovalo pet prosilcev za azil in aktivistki Socialnega centra Rog.

<sup>3</sup> Privednik označuje predvsem političnost pojma. Ta definira tudi tisti del prebivalstva, ki skozi prizmo nacionalizma ustvarja dvojnost prijatelj – sovražnik. Sami sebe (preko označevanja ostalih, npr. prosilcev za azil, ki ne ustrezajo normam) predstavijo kot edino legitimno instanco, ki je poklicana odločati.

<sup>4</sup> Te dejavnosti je v nadaljevanju pogovorno omenil zaposleni v Domu za mednarodno zaščito.

posameznikove interpretacije opaženih elementov, ki posameznika obdajajo. Stike med posamezniki in skupnostmi, vedenje človeka v stiku s posamezniki in skupnostmi pa pripisujejo interakcijski dimenziji (Medvešek, 2005: 591). Omenjene dimenzije se prepletajo in so sestavni del *zgodb* posameznikov. V nadaljevanju bomo poskusili predstaviti te različne aspekte integracije.

Uslužbenec Sektorja za mednarodno zaščito meni, da je za integracijo pomembno docela prevrednotiti nabor znanja posameznikov. Za to ima Sektor za mednarodno zaščito zaposlen kader, ki organizira različne dejavnosti. Z vključevanjem prosilcev za mednarodno zaščito v organizirane dejavnosti želijo doseči učinkovitejšo integracijo. Z besedami zaposlenega: »Integracija se mora začeti takoj, glede na njihove želje. Ti ljudje prihajajo iz različnih koncev sveta in kultur. Moramo jih naučiti najbolj osnovnih stvari, kakršne so higiena, ker obstajajo tudi zelo zaprte skupine. Ampak kot pravijo, vsi drugačni, vsi enakopravni ... Po eni strani se človek sploh ne zaveda, da dela integracijo, ampak moraš jim pomagati vključevati se. Takšen primer je pridobitev košev za recikliranje odpadkov. Sedaj jih moramo naučiti, da se odpadki ločujejo. Male stvari so namreč tiste, ki tvorijo verigo za celovitost«. Socialni delavec Sektorja za mednarodno zaščito je navedel tudi različne dejavnosti, ki vključujejo posameznike v proces integracije: »Znotraj azilnega doma se izvajajo kuharske delavnice, kjer si med seboj izmenjujejo recepte, računalniški krožki, vodimo jih na izlete, kino, izdajamo pa tudi Glas azila: Interno glasilo Sektorja za azil in prosilcev za azil ter Azilček: Otroško glasilo«.

O integraciji v družbo je pri tako zastavljenemu programu težko govoriti. Integracija namreč vključuje vzajemne komunikacije in interakcije z okoljem in z ljudmi iz tega okolja. Slednje se pri organizaciji dejavnosti izpušča. V kolikor se organizirane dejavnosti dogajajo zgolj v Domu za mednarodno zaščito (razen izletov in obiskov kina,<sup>4</sup> ki pa so prav tako organizirani za zaprto skupino, ki ob tej priložnosti nima možnosti interakcije z ostalimi ljudmi), o vzajemnosti z okoljem ne moremo govoriti. Njihove prakse so podvržene dejavnostim, ki so izvzete iz dejanskega družbenega okolja in umeščene v zaprto celoto, katere delovanje narekuje Dom za mednarodno zaščito. Ta ima namreč pri programih integracije popolno avtonomijo, je poudaril zaposleni: »Azil je pri programih integracije popolnoma avtonomen. Kakšni so programi, pa je odvisno tudi od populacije, kako so izobraženi in kaj jih zanima«. Kljub popolni avtonomiji institucije pri sestavljanju programa integracije, prosilci za azil nimajo prav veliko možnosti za njegovo soustvarjanje. Postanejo zgolj referenca, s katero uslužbenci Doma za mednarodno zaščito utemeljujejo presojo o sestavnih dejavnostih programa, iz česar so aktivni udeleženci procesa integracije povsem izključeni.

Zdi se, da ob sestavljanju programov integracije (za prosilce za mednarodno zaščito in begunce) ne ločijo konceptov integracije in asimilacije. Zaposleni menijo, da jih *morajo naučiti najbolj osnovnih stvari*. Slednje pomeni, da se morajo prakse, izvajane v državi izvora, umakniti novim zahtevanim praksam. Podobno se pomoč pri procesu integracije izvaja pri osebah s statusom begunca. »Možnosti učenja materinega jezika nimajo, ker ni toliko različnih tujih skupnosti v Sloveniji; predvsem gre za integracijo v slovensko družbo«, opomni zaposlena na Sektorju za integracijo beguncev in tujcev. Prosilce za mednarodno zaščito se v družbo umešča s procesom asimilacije. Zahteva se namreč, da se prakse na novo prispele skupine ne izvajajo v javni sferi, »hkrati pa se morajo prilagajati obstoječim kulturam« (Vrečer, 2007: 36).

Izključevanje posameznikov iz konstruiranja njihovega življenja ter prevrednotenje praks prosilcev za azil ustvarja koncept Drugega. Slednji je zgodovinsko pogojen, potegnen na plan ob posebnih priložnostih, ki zaznamujejo skupnosti, ter v tistem trenutku definiran kot najbolj ustrezen (Jezernik, 2007; glej tudi Kalčić, 2007; Baskar, 2003 idr.). Takšne predstave so neobho-

dne in usidrane v vsako skupnost. Zato je pomembno zavedanje, da je *drugost* konstruiranje razlik med ljudmi ter »svojevrstna oblika samospoznanja, je obenem naše prekletstvo in blagoslov« (Muršič, 2005: 12). Integracija je proces, ki je vedno vezan na med seboj različne skupnosti. Po navadi zadeva posameznika ali skupine, tiste(ga) *Druge(ga)*, ki ni del neke ustaljene skupnosti in praks. V kolikor ni del skupnosti, je konstrukcija *drugosti* neizbežna. Zato se je z *drugostjo* potrebno soočati in jo poskušati prestopati (ibid.).

<sup>5</sup> Zaposleni ustvarjajo vtis, da bi morala biti največja želja prosilcev za mednarodno zaščito ostati v Sloveniji in biti Slovenec ter s tem zapostavljajo dejanske razloge prebega in posameznikovo percepcijo o njegovemu življenju.

<sup>6</sup> Glej *Izjavo prosilcev in prosilk za azil v RS* v tej številki.

<sup>7</sup> S tem ko želijo zaposleni v Domu za mednarodno zaščito z dejavnostmi spremeniti človeka v ustreznega posameznika, očitno ustvarjajo in domišljajo obče norme *slovenske* družbe.

## Ali je v njih kaj Slovenca?

Prosilca za mednarodno zaščito menita, da se jima proces integracije onemogoča. »Tako so nam prepovedali integracijo, no, imeli so pripombe na našo željo po integraciji v slovensko družbo, zato ker vedo, da če se mi vključimo v slovensko družbo, nas bodo težko deportirali. Če bomo imeli že velik krog prijateljev. Saj mi ga imamo, ampak nam oni vsak korak omejujejo.« In nadaljujeta: »Midva sva integrirana v slovensko družbo, ker imava tukaj delo, veliko prijateljev in se v Sloveniji počutiva kot doma. Slovenija je postala najin dom. Nikakor se ne bi vrnila domov, kjer so starši«. Sodelovala sta s »Socialnim centrom Rog, ker nama je omogočil integracijo in pridobivanje informacij«.

Posameznika dojemata Slovenijo kot dom, kar pomeni, da je proces identifikacije že stekel. Odprte kanale za integracijo jima je omogočil Socialni center Rog, kamor se je skupina prosilcev za mednarodno zaščito samoiniciativno obrnila po pomoč. Zaradi sodelovanja z že obstoječo skupino ljudi na območju Slovenije so se izognili (samo)segregaciji, morebitni posledici izključevanja iz obstoječe skupnosti. Z dejavnostmi želi (samo)segregacijo preprečiti tudi Dom za mednarodno zaščito, ampak: »Samoiniciative za integracijo ni, moramo jih iskati. Nekatere ženske sicer hodijo na kuharski tečaj, otroci na športne dejavnosti. Eni raje po cel dan sedijo in ne gredo na delavnice. Meni to ni razumljivo. Nekateri rečejo, da nočejo nič pomoči, da jih nič ne zanima. Potem jih pustimo pri miru. Povsem odvisno je, koliko zagrabijo, sploh tisti, ki niso prepričani, da bi v Sloveniji ostali. Seveda se nekateri popolnoma zaprejo vase in nič ne govorijo«.

Uslužbenci v Domu za mednarodno zaščito situacijo določenih prosilcev za mednarodno zaščito vidijo povsem drugače. Samosegregacija posameznika pogosto nastopi takrat, kadar posameznik nima možnosti udejanjanja lastnih praks v razmerju s praksami že obstoječe kulture. Zaposleni v Domu za mednarodno zaščito razumejo samosegregacijo kot lenobo, posedanje, celo kot izraz njihove neodločenosti, ali bi ostali v Republiki Sloveniji.<sup>5</sup> Lahko pa molk interpretiramo kot »tihi upor« proti situaciji, ko azilna politika konstruira nenehni strah pred deportacijo in implicitno nezmožnost pridobitve statusa begunca.<sup>6</sup> Z molkom in (navideznim) ignoriranjem se prosilec za mednarodno zaščito na svoj način sooča z institucijo in jo hkrati zavrača.

Med interpretiranjem intervjujev smo opazili, da zaposleni konstruirajo norme,<sup>7</sup> ki bi zagotovile *slovenskost* in zlitje s *slovensko* družbo. Te posegajo v prav vse segmente posameznikovega življenja. Zdi se, da je za konstrukcijo posameznika v ustreznega državljana potrebno biti natančen. Na to je (v različnih izjavah) namignil tudi prosilec za mednarodno zaščito: »Če želiš dovolilnico iz azilnega doma, moraš povedati, kam greš. Po minutah moraš razložiti, kaj boš delal v mestu. S kom boš šel na pivo, vse. Zelo posegajo v zasebno življenje«.

Vendar zaposleni takšne *nedolžne* akcije razumejo kot dejanja, ki zagotavljajo red: »Obstaja hišni red, ki se ga morajo držati tudi uslužbenci. Vendar prosilci morajo biti v azilu do 22. ure, če želijo biti dlje, potrebujejo samo dovolilnico. Morajo se samo podpisati in povedati, kam gredo. Če pa zamudijo, dobijo opomin. Ker en red mora biti, ne more biti kar razpuščeno. Tu ne gre za nek totalni režim. Ampak za red azilnega doma.«

V kolikor imajo zaposleni vpogled v vse dejavnosti posameznika, se udejanji absolutni nadzor. Posameznik postane izpostavljen pred zaposlenimi, ki pa pred njim niso izpostavljeni. Nadzor je vseprisoten in »kot pogled brez obraza« (Foucault, 1984: 211). Z izvrševanim nadzorom se posega v posameznikovo suverenost in identiteto. Gre za neke vrste prevzgojo posameznika, ki je potencialen državljan. Posamezniku se dodaja različne statute (kot vrednosti), preden lahko postane državljan, kakršnega si *slovenska* družba želi.

## Različni »tečajji« jezika

Jezik je ena izmed komponent procesa integracije v družbo. Zakon določa uporabo slovenskega jezika v javni rabi, kar vključuje tudi uradne zadeve. Le v začetnem uradnem kontaktu med prebežnikom in uslužbenci Doma za mednarodno zaščito se s pomočjo prevajalca uporablja jezik prebežnika, pozneje pa se posamezniki učijo slovenskega jezika. Iz tega razloga v Domu za mednarodno zaščito nudijo tečaje slovenskega jezika s pomočjo nevladnih organizacij. »Obstajajo tečajji jezika, ki ga s pomočjo nevladnih organizacij, kot so Mozaik, ARKS in Slovenska Filantropija, azil tudi izvaja. Mi vsega ne zmoremo postoriti, tako se dopolnjujemo s prostovoljci. Otrokom, ki hodijo v šolo, skušamo pomagati z dopolnilnim poukom, nekako so prepuščeni nam. Starši tukaj zaradi neznanja jezika odpovejo. Osnovnošolci hodijo v šolo Livada in Vič, kjer imajo prilagojen program, mladoletniki pa obiskujejo program Projektno učenje mladih, da lahko dobijo nova znanja in osvojijo jezik. Za najmlajše pa imamo v Azilnemu domu tudi vrtec.«

Zgolj otroci so vključeni v javno izobraževanje in imajo preko tega neposredni stik z obstoječo skupnostjo, kar omogoča hitrejšo učenje jezika. Kar lahko zaradi različne zmožnosti uporabe jezika, potrebne za uradno komunikacijo, privede do redefinicij vlog posameznikov znotraj družine. Z vlogami pa se radikalno spreminjajo formacije in strukture znotraj družine (Binder in Tošić, 2005: 618). Možnosti učenja materinega jezika običajno ni, razlogov za to niso navedli na nobenemu sektorju. Lahko pa bi sklepali, da je razlog premalo kadra, ki bi prosilcem za mednarodno zaščito omogočal takšno izobraževanje in pa »želeno« jezikovna ter kulturna homogenost Slovenije.

Vprašanje je, koliko je učenje jezika lahko učinkovito, če ta ni v aktivni rabi. Prosilec za azil je izpostavil ravno slednje: »Jezika sem se naučil kar sam. Saj poslušam, pa začneš govoriti. Naši jeziki, slovanski, so si podobni. Mi najlažje komuniciramo s Srbi.«

Pri »samostojnem« učenju jezika skozi interakcije z ostalimi prosilci za azil se pokaže notranja integracija ali neke vrste solidarnostna praksa. Glede na sorodnost jezika prosilci za azil lažje ustvarjajo odnose in vezi med seboj. S tem pa se vrši notranje podajanje informacij. Človek lahko pridobi nekatere informacije in zadovolji nekatere potrebe preko medsebojnih odnosov. Ti posamezniku omogočajo čustveno in materialno oporo (Komac, Medvešek in Roter, 2007: 17). Ob prebegu so takšne solidarnostne prakse dobrodošle, saj so vsi obstoječi odnosi med posamezniki na preizkušnji.

## Oni izkoriščajo sistem

»Po enem letu smo že imeli možnost zaposlitve. Ko smo izvedeli, da imamo to možnost, je bilo zelo težko pridobiti papirje iz azilnega doma. Če sem glasno vprašal, ali lahko dobim dovoljenje za službo, so mi rekli, da naj bom tiho, ker tega ne smejo slišati ostali prosilci. Jaz sem mislil, da me zaradi mojega vztrajanja dojemajo kot nekakšnega kriminalca. Pozneje sem dobil dovoljenje za službo.« V zakonu je zapisano, da lahko prosilec za mednarodno zaščito, katerega identiteta je ugotovljena, prične z delom po enem letu od vložitve prošnje za azil.<sup>8</sup> V tem vidijo nekateri posamezniki problem: »Če ne moremo delati, ne dobimo denarja. Tako ne moremo iti ven«.

Ekonomska neodvisnost izvira iz procesa ekonomske integracije, ki je po zakonu prosilcu za mednarodno zaščito onemogočena za eno leto, razen v primeru, ko dobi statusa begunca.<sup>9</sup> Hkrati pomeni resnični zagon integracije, saj omogoča spontano razvijanje procesa (Vrečer, 2007: 91). Delo je pomembno za človekovo neodvisnost od države in njegovo lastno potrditev. Brez ekonomskega dohodka mu je onemogočen dostop do drugih virov, ki bi olajšali njegovo »osamosvojitve« izpod taktirke državnih institucij. Če je prosilec za azil finančno odvisen od države (ta omogoča njegovo osnovno preskrbo),<sup>10</sup> mu zakon odreja njegove osnovne potrebe in ga s tem nadzoruje. V kolikor po enem letu ni pridobil statusa begunca in ni bil deportiran, lahko prične z delom. Zakon o mednarodni zaščiti<sup>11</sup> določa, da se mu v takšnem primeru odreče osnovna preskrba. Slednja naj bi služila olajšanju življenja brez prihodkov pred pridobitvijo statusa. Z delom pa naj bi posameznik pridobival prihranke za življenje po pridobitvi statusa, ki ga je zaradi predhodnega odrekanja ekonomske integracije potrebno vzpostaviti z izjemno veliko truda. Vendar se v trenutku ukinitve posameznikove osnovne preskrbe delo in zaslužek definirata kot trenutna preskrba prosilca za azil. Tako se finančno razbremeni državo.

Vsi nimajo možnosti opravljanja dela, bodisi zaradi zakona o opravljanju dela za prosilce za azil bodisi zaradi neodobrene prošnje za delo. Socialni delavec je poudaril: »Potem delajo na črno, saj imajo prost izhod in mi na to, kam gredo, ne moremo vplivati. Oni so zadovoljni, saj imajo denar. Po enem letu je dobro, da imajo možnost izboljšati si zaledje. Izkušnje so po navadi pozitivne. Hvala bogu. Samo, nekateri od njih pa izkoriščajo sistem. Tisti, ki delajo na črno, ne govorijo kaj preveč o tem. Potem po nekaj mesecih gredo nazaj, od koder so prišli.«

Zaposlen v azilu omenja izkoriščanje države, kar je najbolj pogost argument za ksenofobne izjave državljanov o prosilcih za mednarodno zaščito. Vendar upoštevajmo, da se v izrečenemu kapital postavi nad človeka, s čimer zanemarimo možnost kakršnegakoli sodelovanja s prosilcem pri lajšanju njegove situacije prebega. Središče argumentiranja se prenese s posameznika na državo in njeno ekonomsko stanje. Keane meni, da se velikokrat srž takšnih predstav skriva v nacionalizmu. Nacionalistične interpretacije vzpostavljajo »Druge«, ki si ne zaslužijo spoštovanja in pravic in ki pomenijo »grožnjo njihovemu življenjskemu slogu« (2000: 99). Enačenje tujca z nevarnostjo povzroča »trpljenje zaradi motnje v presoji, zaradi katere so prepričani, da živijo Drugi na njihov račun« (ibid.).

<sup>8</sup> (1) Prosilec lahko opravlja delo v primerih, če je njegova identiteta nesporno ugotovljena. Z delom lahko prične eno leto po vložitvi prošnje za azil, če v tem času ni bila sprejeta odločitev pristojnega organa in te zamude ni mogoče pripisati prosilcu. (Elektronski vir 1)

<sup>9</sup> Ob pridobitvi statusa begunca lahko opravlja delo.

<sup>10</sup> »Pravica do osnovne oskrbe obsega: nastanitev, prehrano, obleko in obutev, higienske potrebščine.« (Elektronski vir 1)

<sup>11</sup> »(5) Prosilci, ki imajo lastna sredstva za preživljanje ali jim je preživljanje zagotovljeno kako drugače, morajo sami kriti stroške ali sorazmeren delež stroškov nastanitve v azilnem domu oziroma njegovi izpostavi. Kriteriji in merila za način ugotavljanja lastnih sredstev za preživljanje se določijo v predpisu iz tretjega odstavka 78. člena tega zakona.« (Elektronski vir 1)

<sup>12</sup> Tukaj zgolj nakažemo na »uradni nacionalizem« in »ljudski vernakularni nacionalizem« (glej Anderson 1998: 167), ki prejudicirata (»izmišljeno«) *drugost* ostalih.

## Namesto zaključka

Menimo, da je dikcija zaposlenih na sektorjih izrazito zavajajoča. Ujeta je med zakonska določila in dejansko situacijo ter ta dva pola med seboj ustrezno povezuje in dopolnjuje. Izrablja pa se za legitimiranje dejanj Sekretariata za azil. Rdeča nit njihove vizije integracije je *slovenskost*,<sup>12</sup> ki govori o želeni nacionalni homogenosti družbe. Pri slednji se je nemogoče izogniti dvojnosti diskurza, ki deli domnevno *homogeno slovensko* družbo in »domnevno homogene imigrante« (Kralj, 2008: 183). S strani zaposlenih v Domu za mednarodno zaščito so se ob analizi intervjujev odkrivali splošno znani stereotipi (umazanost, denarno zažiranje sistema, lenost itd.), ki so pripeti na prosilce za mednarodno zaščito. Hkrati te oznake legitimirajo popoln nadzor zaposlenih nad prosilci. S stereotipiziranjem se velikokrat pozabi ali prikrije, da je pri prebegu najpomembnejši ravno posameznik, ki je moral zapustiti dom, včasih celo družino, prijatelje itd., ne pa oznake *drugosti*, ki se mu jih nadene za lastno potrjevanje.

## Literatura in viri

- ANDERSON, B. (1998): *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- BINDER, S. in TOŠIČ, J. (2005): *Refugees as a Particular Form of Transnational Migrations and Social Transformation: Socioanthropological and Gender Apects*. *Current Sociology* 53 (4): 607– 624.
- FOUCAULT, M. (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- JEZERNIK, B. (2007): Europeanisation of the Balkans as the Cause of its Balkanisation. V: JEZERNIK, B., MURŠIČ, R. in BARTULOVČ, A. (ur.): *Europe and its Other: Notes on the Balkan*. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 11–27.
- KEANE, J. (2000): *Civilna družba: stare podobe, nova videnja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- KOMAC, M., MEDVEŠEK, M. in ROTER, P. (2007): *Pa mi vi povejte kaj sem!!!! Študija o etnični raznolikosti v mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KRALJ, A. (2007): *Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji*. Dve domovini: Razprave o izseljenstvu/Two Homelands: migration studies 27: 169–190.
- MEDVEŠEK, M. (2005): Interakcijska dimenzija integracije: znotrajskupinski in medskupinski stiki/odnosi. V: KOMAC, M. in MEDVEŠEK, M. (ur.): *Percepcije slovenske integracijske politike*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 591–640.
- MURŠIČ, R. (2005): *Uvod v metodologijo: Izbrane teme*. Ljubljana, neobjavljena skripta.
- SVET ZA VSAKOGAR (2007): *Izjava prosilcev in prosilk za azil v RS, nastanjenih v Azilnem domu na Viču v Ljubljani, ki so se skupaj z aktivisti in aktivistkami Socialnega centra Rog povezali v gibanje »Svet za vsakogar«*. Ljubljana, Socialni center Rog, 22. 3. 2008.
- VREČER, N. (2005): *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- ZAKON O MEDNARODNI ZAŠČITI (ZMZ): Členi 79, 80 in 85.
- [www.uradni-list.si/1/content?id=83504&part=8&highlight=zakon+o+mednarodni+za%C5%A1%C4%8Diti](http://www.uradni-list.si/1/content?id=83504&part=8&highlight=zakon+o+mednarodni+za%C5%A1%C4%8Diti)